

Kereszténység és szocializmus.

A kereszténység és szocializmus összehasonlítása, előnyeiknek és hátrányaiknak az egyik vagy másik javára vagy kárára való fölsorakoztatása immár meglehetősen ismeretes dolog. S mégis meg kell próbálnunk — a lehető legnagyobb elfogulatlansággal és objektivitással — megpendíteni egy pár olyan gondolatot, amely a kettőt egymáshoz közelebb hozhatná.

Távol áll tőlünk, hogy dicshimnusz zengjünk a keresztény egyház mellett, — mint sokan tették és teszik, — mert ez olaj a tűzre; a szocializmusnak, mint társadalmi elméletnek a hibáira sem akarunk újólag rámutatni. De nem akarunk a keresztény társadalom ellen sem törni, hogy a szocializmust megvédelmezzük, amint *H. Kutter* zürichi lelkész teszi: „*Sie müssen*“, magyarul: „Szociáldemokrácia és kereszténység“ c. különben megrázó erejű és a dolgok mélyéig hatoló művében. A hibákra mindkét oldalról bőségesen rámutattak, történtek egyeztető kísérletek, közeledések mindkét oldalról, az eredmény azonban, amint *Eduard Thurneysen* bázeli lelkész egyik legújabb művében (*Das Wort Gottes und die Kirche*) megjegyzi, az, hogy ma a kettő: a kereszténység és a szocializmus mint két engesztelhetetlen, egymástól teljesen elszigetelt történeti hatalom, ellenségként állanak egymással szembe.

Kétségtelen dolog, hogy ez az ellentét ma is fennáll változatlanul, pedig a kettő harmonikus megbékülésétől és közeledésétől függ az európai civilizáció sorsa. Hogy pedig ez a harmonikus együttműködés létesülhessen, ahhoz feltétlenül szükséges a belátás, a kölcsönös magukbaszállás, a sorozatos hibáknak és tévedéseknek beismerése, megbánása és a lelki és társadalmi újjászületés vágya.

Ha a mai kereszténység és a szocializmus egymást megértette volna, hivatása magaslatán állott volna, lett volna ereje elhárítani a világháború rettenetességeit, lett volna ereje és hatalma egy új

és jobb világot, egy új és tökéletesebb társadalmi rendet háború nélkül is megvalósítani, amit így, egyik a másik ellen küzdve, háborúval sem tudott megcsinálni. A háborúnak egyetlen igazi haszna, a sok szenvedésnek és gyűlöletnek egyetlen kiengesztelése s egyúttal a jobb jövő záloga csak az lehet, ha ez a két kultúra, ez a két látszólag nagyon ellentétes, de hibáiban és erényeiben mégis sok tekintetben rokonnak mondható világnézet egy magasabb synthesisben egyesülni tud.

Lehet, hogy kissé naivnak látszik az előbbi állítás és reménység. Hiszen próbálták már eleget a múlt század második felében a szocializmust közelebb hozni a keresztény egyházhoz. A Stöcker és Naumann nevei talán sokak előtt ismeretesek. Valami kevés eredményt sikerült is elérnie e közeledési kísérleteknek, de végibefokába mégis meddő maradt és alapjában véve sikertelen.

Miért nem tudták egymást megérteni?!

Egyik főoka ennek a merevség, a kizárólagosság, amely a keresztény egyházakat általában, de a szocializmust is jellemzi. Ennek az elzárkozottságnak, ennek a csökönységnek csodálatosképpen ugyanazon alapoka van mindkettőnél, a dogma, a dogmatizmus. A keresztény egyháznak és a szocializmusnak e tekintetben való hasonlatosságára csodálatos éleslátással mutatott reá Dosztojevski. Ez a két ellentétes világ — úgymond — nagy hasonlatosságot mutat egymáshoz. Itt és ott a szellemi szabadság korlátozása az alap. Csak úgy lehet és csak úgy szabad gondolkozni, ahogy elő van írva. Itt is, amott is a legmegkérgesettebb ortodoxia és türelmetlenség, itt is, amott is feltalálható az életfolytatásnak olyan szervezete, amely az emberi erők szabad érvényesülését sokban meggátolja. A szocialista állam nem világi, megvan a maga kötelező, sőt kényszerítő hitvallási formulája, mint a legtöbb keresztény egyháznak.

Hogy ebben a megállapításban sok igazság van, azt senki nem tagadhatja. A türelmetlenség bizony meglehetősen nagyfokú mindakettőnél s valahányszor a két irányzat közeledett egymáshoz, az összeütközés mindig abból támadt, hogy egyik is másik is a maga dogmáit akarta egyik a másra rákényszeríteni.

De tartalmilag is van rokonvonás a kettő között a kereszténység és a szocializmus egyaránt pacifista s talán egyaránt internacionalista, legalább is végső alapját tekintve. Igaz, hogy a keresztény egyházak, különösen a protestánsok jó adag nacionalizmust is beengednek a maguk berkeibe, amit a szocializmus ritkán tesz meg.

Ami a pacifizmust illeti, arról jobb hallgatnunk. A kereszténység eredetileg teljesen pacifista, akárcsak a szocializmus. A keresztény egyház a háború alatt többször fel is emelte szavát a vérengzések megszüntetése érdekében, ugyanezt megtette a szocializmus is. Mindennek dacára bátran elmondhatjuk, hogy együttes erővel rendezték meg a háborút s elveiket erre az időre mindenestre fel függesztették. A keresztény egyház már eleget hadakozott az évezredek alatt; a szocializmus, felvirágzása és megerősödése óta azonban még nem viselt fegyveres háborút. Sokan bíztak benne, hogy nem is fog viselni sohasem, de csalódtak benne. A szocializmus épügy nem tudta megmenteni a békét, mint a keresztény egyház. Ebben a tekintetben igazán nincs mit szemére veszenek egymásnak.

De nézzük tovább a párhuzamot. A kereszténység a maga eredeti tisztaságában mérhetetlenül és összehasonlíthatatlanul gazdagabb és fenségesebb világmegváltó eszmékben, mint a szocializmus. A szocializmus a maga szűk látókörű, dogmai világnézetével, egyoldalú materialis történeti felfogásával úgy képzelhető el, mint egy szűk kalitka, a szabadság istenien nagy terjedelmével, levegős üdeségével szemben. Jézus vallása az emberi lélek korlátlan felszabadulása az anyagi élet nyűgétől és szabad törekvés a tökéletesség felé, amelynek mintaképe a mennyei Atya. Annyi bizonyos, hogyha a kereszténységet a maga eredeti programja szerint végrehajtották volna, nem lett volna szocialis dogma s nem lett volna, mert fölösleges lett volna, az egész szocializmus.

Ámde éppen itt van az egyik legsúlyosabb természetű ütközőpont. A szocialisták azzal vádolják a keresztény egyházat, hogy megrontotta Jézus tanításait, a kereszténység eredeti szellemét. Kutter idézett könyve élő vádirat e tekintetben a mai kereszténység ellen. A vád abban csúcsosodik ki, hogy az egyház elvesztette az Istent (23 l.). Istenről és az isteni dolgokról való fölfogását végérvényes igazságnak tartja, de épen akkor lehetetlen neki, hogy az Isten kezét lássa meg azokban az eszményekben, melyek körülötte zúgnak. Az isteni dolgok érdekében akar védekezni és nem tudja, hogy csak a saját dolga érdekében védekezik. Küzd a hit érdekeiért — a valóságban pedig csak a saját érdekeiért. Prédikál, de nem az Úr szellemében, csak szép szavakkal.

Tetőtől talpig a földi hatalom vivők kezében van. Az evangeliumot, amely az egész emberiség evangéliuma, mindenkori hazájú politikájának rendelkezésére bocsájtja. Nem örök célokért él

már, hanem csak földiekért. Mindenekelőtt ország egyház s csak azután — ha egyáltalában Isten egyháza.

Amit az egyháznak kellett volna a mammon elleni küzdelemben megtenni, azt ma ellenségei a szocialdemokraták teszik meg, mondja tovább Kutter. Az egyház nem érti már az élő Istent — a szociálisták megértik. De az egyház vallja Istent, ezért tagadja őt a szociáldemokrácia, ezért nem akar Istenről semmit sem tudni, mert a mammonról, amelynek az Istent valló egyház szolgál — nem akar tudni.

Ime egy pár szemelvény ebből a különben keresztény pap által írt vádiratból. A vádat nem bizonyítani, sem cáfolni nem akarjuk. Hogy a kereszténység sokat felad mai napság elvei tisztaságából, hogy a gyakorlatban keveset tud megvalósítani abból, amit hirdet és prédikál — az sajnos igaz. Ha nem volna igaz, akkor nem lett volna háború, nem lenne gyűlölet, hanem a szeretet uralkodnék a lelkeken s bizonyára jóval közelebb állanánk az Isten országához, mint ahogy állunk. Jézus olyan ideális magaslatra emelte fel az emberi lélek és szív eszményeit, hogy ezek csak a legnagyobb önmegtagadással közelíthetők meg ebben a világban, amely át meg át van szöve az anyagi világ minden pókhálózatával. Ezer szál köt a földhöz, az anyaghoz s nincs lelkierőnk, hogy ettől szabadulni tudjunk. A kereszténységnek az idők folyamán ötven percentes kiegyezést kellett végrehajtania az anyagi világgal, hogy pozícióját fentarthassa s hogy ne szakadjon el a reális élettől. Erre a kiegyezésre reáfizetett. Kibékült a világ gyarlóságával s megmaradt az ideális keresztény világnézet hirdetőjének. Sokat enyhített a köznyomoron, iskolákat emelt, jótékony intézményeket állított fel a szegények és elhagyottak számára, de mégsem tudta a Jézusi gondolatot megvalósítani. Mindig megalkudott. Amiközben a békéről encyklika jelent meg s enquetekét tartott a prot. egyház is, ugyanakkor megáldotta az ágyukat s Isten áldását kérte működésükre. A szocializmus is sok tekintetben megalkuvó s így törekvéseit szintén nem valósíthatta meg, már azért sem, eltekintve attól, hogy célja sokkal szűkebb korlátok között mozgó és tartalmilag sem olyan egyetemes értékű, mint a kereszténységé.

Van azonban a szocializmusnak egy lényeges hibája és hiánya, amely úgy gondoljuk a jövőben feltétlenül javításra szorul, nem csupán azért, hogy a kereszténységhez közeledhessék, hanem a saját maga érdekében. A szocializmus akár pusztán makacsságból és burzsoázia, illetve a kereszténység elleni ellenszenvből kifolyólag,

teljesen mellőzi a vallást, mint fölösleges kitalálást, Istent pedig egyszerűen megtagadja, szóval atheista talán azért, mert mint fentebb említettük, a kereszténység s más vallások is sokszor visszaéltek az Isten nevével. Lehet, hogy a szocializmusnak ez a vonása, amely a vallástalanság és Istentagadás felé irányul, pusztán az osztálygyűlölet alapján fejlődött ki. De bármi is volt az oka, megbocsáthatatlan lélektani tévedés.

Az ember vallásos érzése egy természetfölötti lényhez, mondjuk Istenhez való vonzódása, nem pusztán kitalálás és nem tisztán az emberi akarat kényére-kedvére bízott dolog. Vallásos érzés és Istenimádat volt már akkor, amikor intézményesen kialakult egyháznak még híre-nyoma sem volt, amikor még nem voltak társadalmi osztályellentétek. A vallás még csak nem is a kultúra produktuma. Istent valamilyen formában hittek és hisznek az emberek a kultúra legkezdetlegesebb fokán. S vajjon miért?! Azért, mert enélkül nem tudtak élni, mert az emberi lélek vallásos ösztöne, Istenkeresése oly mélyen gyökerezik az ember lelkében, mint a szülői szeretet, vagy általában, miní az önfenntartás ösztöne. Az újabb kutatások kiderítették, hogy a vallás és önfenntartás között szoros kapcsolat van, hogy a hit az ember biológiai és nemcsak pusztán lélektani szükséglete. Ez mindenesetre amellet szól, hogy a vallás benne gyökerezik az ember legvitálisabb ösztöneiben s aki ezt megtagadja vagy kiirtja, egyszerűen öncsonkítást végez, amely a természet rendjénél és törvényeinél fogva egész szervezetére kihat.

A szocializmus továbbá a vallást egész egyszerűen magánügynek tekinti. Ezt nem a szocializmus találta ki, már előtte évszázadokkal hangsúlyozta a praktikus angol bölcész Bacon Ferenc. Ez a tétel mindenesetre arra irányul, hogy a vallásnak, a hitnek függetlenítenie kell magát az intézményes egyház dogmáitól, megtagadásaitól, a papi uralomtól. Ebben kétségtelenül sok igazság van, aminthogy sok igazság van abban is, általában, hogy a vallás az egyén magánügye. Egyéni vallás, egyéni elmélyedés nélkül nem létezhetik a vallásnak semmiféle formája. Már az a körülmény, amelyet fentebb említettünk, amelynek értelmében a vallás az ember biológiai alapösztoneihez nyújtja le gyökereit, azt igazolja, hogy ugyancsak egyéni dolog. Ám azért ez az igazság is (t. i., hogy a vallás az ember magánügye) csak amolyan féligazság. A vallás nemcsak egyéni ügy, hanem közös ügy is. Nagy társító és összetartó erő. Ez is szintén olyan igazság, amelyet nem kita-

láltak, hanem amelyet a tudomány bebizonyított. *Durkheim Emil* francia szociológusé az érdem, hogy nem is olyan régen kimutatta, milyen szoros kapcsolatban van a vallás és az Istenben való hit a társas közösséggel. Egész határozottan állítja és ki is mutatja a vallás szociális eredetét. Mihelyt az ember érzi — úgymond —, hogy a társas közösségnek hatalma van az ő élete felett, ennek misztikus hatalmat tulajdonít. E misztikus hatalom tisztelete a vallásos hit forrása. De ha közelebb jövünk s magát a kereszténységet szemléljük akár az evangéliumban a maga tisztaságában, akár megvalósult formáiban és intézményeiben, lehetetlen megtagadnunk tőle azt a nagy szocializáló, társító erőt, amelyet az évszázadok folytán megvalósított. Ime egy másik nagy tévedése a szocializmusnak, történeti és lélektani tévedése, amelynek további fönntartása csak félszeggé teheti ezt a különben mérhetetlen erejű és fontosságú kulturtényezőt. Ha a keresztény egyház mai formája ellen akar küzdeni, ennek nem az a megoldása, hogy tagadja meg az Istent s a vallást vesse el, mert vallás úgy is van s Istenben való hit is van, akár elvetjük, akár elfogadjuk.

A kereszténység a maga eredeti formájában tisztán lelki dolog, tisztán az ember belső világát veszi tekintetbe s teljesen ideális programot ad, amely az anyagiakkal nem törődik, egyszerűen elnézi, elfordul, idegenkedik tőle, mint amely lényegétől távol áll, sőt avval homlokegyenest ellenkezik. Ez talán abban a korban, abban a társadalmi miliőben és az akkori gazdasági viszonyok között, amikor Jézus élt, könnyen meg is érthető. Az idők azonban az évezredek folyamán megváltoztak. A keresztény egyháznak is kellett törődnie a társadalom gazdasági berendezkedésével és viszonyaikkal. Max Weber pl. érdekesen mutatja ki a protestantizmus és a kapitalizmus kapcsolatait. Hogy a keresztény egyháznak figyelembe kellett idővel vennie a gazdasági miliőt, amelyben fenn akarta tartani magát, ezt utóvégre nem lehet szemére vetni, hogy azonban nem tudta a gazdasági kérdéseket eléggé a maga hatáskörébe vonni s a kereszténység eredeti szellemében megoldani, ez mindenesetre egyik gyöngesége.

A gazdasági problémát a maga teljességében és fontosságában a szocializmus robbantotta ki. Ez szükségképeni történelmi esemény. Jól mondja Naumann a keresztény szociális programhoz irt gondolataiban, (1895.) hogy a materializmusnak jönnie kellett; mert a keresztény tanítás lebecsülte az anyagot. A szocializmus próbálta is a kérdést megoldani a kereszténység ellenére, ennek

megtágadásával, még ezideig azonban nem tudta, ami szintén csak azt bizonyítja, hogy kettőn áll a vásár.

Ime, egy kis tallózás közben számos rokon és számos ellentétes vonást említettünk fel, amelyek a szocializmus és a kereszténység, illetőleg a keresztény egyház között fennállanak. Még sokat találhatnánk, de talán ennyiből is lehetséges lesz tanulságokat leszűrünk s megfelelünk röviden arra a kérdésre, hogy vajjon mi volna ezek után a kereszténység és a szocializmus egymás megértésének és együttműködésének a föltétele kölcsönösen. A feleletet a következőkben összegezzük.

Ha mindkét irány belátja a maga hibáit, gyarlóságait s belátja a másikra való reáutaltságot, akkor meg lesz az együttműködés. Evégből a keresztény társadalomnak határozottan és a szó legteljesebb értelmében kereszténynek kell lennie. Kereszténynek lenni pedig annyit tesz, mint áthatva lenni az Isten és az emberszeretettől s erről lépten-nyomon bizonyosságot is kell tenni. Mutasd meg a te hitedet a te cselekedeteid által, azt mondja az írás. Csak az-az igazi keresztény, akinek egész életét és minden cselekedetét az evangéliumi szelleme hatja át, aki *éli* a kereszténységet. Be kell vallanunk, hogy a kereszténység vagy jobban mondva a keresztény egyház két évezredes munkája nem váltotta be eléggé azt a vára-kozást az emberiség lelki ujjaszületését illetőleg, ami pedig méltán elvárható lett volna. Maga a kereszténység eredeti tisztaságában, elvi magaslatában utólréhetetlenül tökéletes, melynél tökéletesebbet, igazabbat az emberi vallás fejlődése eddig felmutatni nem tudott. Minden föltétel meg van benne arra, hogy egy tökéletesebb, jobb világot kialakítson. Ha nem teljesíthette a reá váró nagy feladatokat, abban hibás az egész keresztény társadalom. Nemcsak az egyház vagy pláne a papság, hanem a tömegek is, amelyek úgy látszik képtelenek voltak eddig fölemelkedni a keresztény világnézet ideális magaslataira.

A szocializmus sem teljesítette s nem is fogja teljesíteni tudni soha, jelen formájában a maga számára kitűzött feladatokat. A szocializmusnak reá kell valamikor jönie arra, hogy ő nem a kereszténység ellentéte, hanem annak egyik szükséges, a kor szelleméből megszületett kiegészítése. A kereszténységnek be kell látnia, hogy nem töltötte be hivatását s ezért meg kell újulnia. Be kell váltania a hozzáfűzött reményeket a Jézus tanításainak szellemében. Az egyháznak, ha valóban krisztusi, meg kell hallania és meg kell értenie a szocializmus jalkiáltását, a szocializmusnak ki kell tárnia

szívét a kereszténység világmegváltó tanai előtt s nem szabad kirtania szivéből az örökkévaló, igazságos Istennek tiszteletét. Lehet, hogy ez a megértő kereszténység intézményeiben is másként fog kinézni, mint a mai, de a szocializmusnak is ép úgy át kell alakulnia. Ez a szent egység a jövő zenéje. Aki megvalósítja, egy új Messiás lesz, aki betölti a Jézus végrendeletét: Arról ismernek meg titeket, hogy az én tanítványaim vagytok, ha egymást szeretitek.

Még csak arról óhajtanék röviden megemlékezni, hogy napjainkban milyen mozgalmak vannak a kereszténység kebelén belül, amelyek a kereszténység és a szocializmus egymáshoz való közeledésének útját egyengetik. Ilyen mozgalom az, amit *aktivizmusnak* neveznek. Aktivistáknak nevezik napjainkban azokat, akik a kereszténységnek eddigi munkáját és módszerét hiányosnak tartják s nagyobb aktivitást követelnek tőle a társadalmi problémák megoldása terén. Hiányul rójják fel a többek között azt, hogy a kereszténység eddig túlságosan individualista volt, az egyén kultuszának, az egyéni lelki célok fejlesztésének és emelésének szentelte minden erejét s közben elhanyagolta a nagy tömegek anyagi, erkölcsi és lelki szükségleteiről való gondoskodást. Hibáztatják az egyházat azért, hogy a társadalmi kaosz megszüntetésében nem vette ki eléggé a maga részét s így elvesztette azt a jelentőségét, amely pedig hivatásánál és rendeltetésénél fogva megilletné, mint társadalomalkotó tényezőt. Felfogásuk az, hogy ha az egyház nem tudja megnyerni a maga számára a proletárok millióinak szimpátiáját, akkor elvesztette létjogosultságát.

Mindezen — az ő nézetük szerint — csak akkor lehet segíteni, ha az egész mai kultúra és gazdasági helyzet gyökeresen megváltozik és átalakul s csak későbbre hagyják a keresztény kegyesség és lelki építés munkáját, amellyel eleddig az egyház kizárólagosan foglalkozott.

Magában az aktivizmusban kétségtelenül sok mély és a kereszténység lényegét legközelebről is érintő vallásos elem és megmozdulás van. Ez elsősorban az Istennek tetsző élet hangsúlyozásában, az Istenben való hit közvetlenségében, bizonyosságában s a benne való hit világátformáló hatalmas erejének léptenyomon való hangsúlyozásában és kiemelésében van. A részletekben azonban nem érthetünk velük mindenben egyet. Nevezetesen az egyén felemelése, belső vallásos világnézetének megalapozása — a vallás szociális oldala mellett is, elsőrangú fontosságú feladat. Az egyéniség vallásos lelkületének kiépítése nélkül aligha lehet

megvalósítani a tömegeknek — az aktivizmus által anyira hangoztatott és sürgetett átformalását. Másfelől pedig igen nagy kérdés az, hogy újjáépítést valóban a gazdasági és kulturális területen kell elsősorban megkezdeni s csak azután a lelkiek terén?! Ez a módszer egyáltalában nem olyan biztos, mint ahogyan az aktivisták hirdetik. Hátha épen a lelki világot, a gondolkodásmódot kell megváltoztatni s a többi magától jön azután. Hátha a vallás van hivatva elsősorban arra, hogy maga megváltoztassa a társadalmi berendezkedést s nem megfordítva, a különböző társadalmi átalakulásoknak kellend megváltoztatniok a vallást. A jézusi kereszténység egész felépítése lelki tényezőkön alapul. Jézus is azt mondja: Keressétek először Istenországát s a többiek megadatok néktek. Jézus szemében mindenesetre a lelki, a szellemi reform volt az első és a legfontosabb; ő maga egész életében ezen dolgozott. Ez a felfogása és módszere pedig nem véletlen, hanem a kereszténység lényegéből folyó. Persze ez kíván legtöbbet és a legnehezebb az egyesek, valamint a tömegek számára is. Ez azonban semmi esetre sem gyöngíti az ő módszereinek és felfogásának helyességét s nekünk be kell látnunk, hogy nem is annyira a rendszer és a módszer a hibás, hanem az emberek, akik mind a mai napig gyöngéeknek mutatkoznak arra, hogy a lelki, a benső kereszténység eszményeit saját magukban diadalra juttassák.

Legvilágosabban mutatkozik az aktivizmus programja a néhány év óta működő és összeülő evangélikus-szocialis kongresszusokon. Ez a szervezet a polgári világnézet talaján áll, ha szabad és heyes ezt a kifejezést használnunk a szocializmus világnézetével szemben. Nem fogadja el a materialista történetmagyarázatot, sem a Marx tanítását. Mindennek ellenére is keresi a szociáldemokráciával való együttműködés lehetőségeit. A közeledést nem politikai eszközökkel akarja elérni, sőt ezt teljesen kizárja programjából és módszerei közül. Tisztán az evangéliumban rejlő szellemi erők aktívra tévése által próbálja az ellentéteket áthidalni. Nem harcol, hanem igyekszik meggyőzni. Pártok és dogmák nélkül akarja a mai korhadt társadalmat a kereszténység erejével megújítani. Különösen a testvériség gondolatának központi gondolatát emeli ki az evangéliumból, mint amely hivatva van a mai társadalmi osztályok megbomlott egyensúlyát helyreállítani. A testvériség eszméje, — mint Bornhausen Károly mondotta, — Jézustól származik, akinek életében és tanításában az Isten és embertársaink iránt érzett szeretet kettős parancsa egészen egybefolyik. A közös-

ségnek, az Isten nevének dicsőségére végzett közös és harmonikus együttműködésnek az eszméje, mint minden vallásosság vezérlő gondolata lép itt előtérbe s uralja ennek az egész irányzatnak elméleti és gyakorlati törekvéseit. Egyelőre nem merünk a mozgalom értéke és jövője felől ítéletet mondani, de annyi bizonyos és máris látható, hogy van benne erő és életreihivatottság s nincs kizárva, hogy az egyetemes keresztény lelki közösséget, — beleértve a szocialistákat is, — közelebb fogja vinni a megvalósulás felé.

Mindezzel talán sikerült egy pár olyan pontra rámutatnunk, amelyeknek megismerésére s amelyek felől való tájékozódásra mindenkinek szüksége van, aki figyelmes szemlélője és egyúttal aktív tényezője akar lenni annak a nagy társadalmi átalakulásnak, amelynek az isteni gondviselés bölcsessége folytán mindannyian tanulni vagyunk.

Varga Béla.

Egyház és állam.

Gautama, a buddhizmus alapítója, azt mondja: „E földön semmi se állandó, semmi se való. Elmulik az élet, mint a tűz szikrája s mint a lantnak hangja. Lennie kell valamely magasabb értelemnek, ahol, amelyben nyugalmat nyerhetünk. Ha ezt el tudnám érni, világosságot hoznék az embereknek; ha magam szabad lehetnék, megszabadítanám a világot“. (E. Clodd: *Childhood of rel.* 172 l.). Nagyszerűen visszatükrözik e szavak az emberi léleknek egy végetlen lény utáni sóvárgását, annak megismerésére való törekvését. S valóban, a gondolkozó ember annyi minden rejtélyt látván e világban, ráadja magát a szemlélődésre, keresvén, kutatván mindennek a végokát. Keres, kutat, míg kap egy legfőbb értelmet, egy absolute lényt, ki által megfejthetni véli a nagy mindenséget; majd megállapítja ezzel a végtelennel való viszonyát. Így születik meg a hit; így születik meg az a hit, mely nyugalmat ad, világosságot hoz és szabadságot létesít. Nagy dolog a hit! Igazán szentkönyvünknek, hogy ebből származnak az életnek cselekedetei és Jézusnak, hogy hegyeket lehet azzal elmozdítani. A hit eszméket termel, ront és épít szüntelen; újabb és újabb eszméi kiragadják az embert a mulandóság honából s az örökkévalóságra irányítják figyelmét s így veszi észre, hogy csakis, akik eszmékre építenek, azok építenek az örökkévalóságnak, mert minden egyéb elmulik mint a tűz szikrája, mint a lantnak hangja.

Amilyen a hitem, olyan vagyok én; és mindenki olyan, mert a hit cselekedetekben nyilatkozik meg; amit és amint cselekszünk, az és olyan a mi lényünk. Ha a hit külsőleg megnyilatkozott, az a *vallás*. Nem álmodozás, nem szó beszéd, nem kegyes szemforgatás és nem is csak templomi magamutogatás, hanem kizárólag *cselekvés a vallás*. Cselekvés az egyéni, családi és társadalmi életben. S mivel a hit a vallásban láthatóvá, tapasztalhatóvá válik, nagy hatással van mindenkire úgy, hogy bátran elmondhatjuk, hogy az emberiség egész élettörténetében, élettörténetének minden változatában, fejlődésében és kulturájában soha semminek se volt és